

بررسی نگرش زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهر شیراز به ازدواج موقت

سیدسعید زاهد*

بهناز خیری خامنه**

چکیده

ازدواج یکی از سنت‌های مهم و پسندیده تمامی جوامع بشری است. در جامعه اسلامی ما ازدواج بر دو نوع است: ازدواج دائم و ازدواج موقت. اقدام به ازدواج موقعیت اجتماعی خود را ایجاد می‌کند و انتخاب یکی از این دو نوع ازدواج مشروع نیز موقعیت خود را می‌طلبد. مطالعه احکام خانواده در اسلام نشان می‌دهد که نظر شارع مقدس در صحنه گذاشتن بر ازدواج موقت برای پیش‌گیری از رواج فحشا و در بسیاری از حالات، مقدمه یا تقویت ازدواج دائم است. خانواده کامل با وجود پدر، مادر، و فرزندان شکل می‌گیرد. به‌رغم تغییرات به‌وجودآمده در عصر مدرن در بسیاری از جوامع، معمولاً پدر نان‌آور و تأمین‌کننده هزینه‌های خانواده و پشتیبان اجتماعی آن است، مادر به نگره‌داری و تربیت فرزندان می‌پردازد، و فرزندان با جامعه‌پذیری در خانه و دیگر نهادهای تربیتی، برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی آینده آماده می‌شوند. با مرگ پدر یا طلاق، خانواده ناقص می‌شود و این نقص، برای اعضای باقی‌مانده، مسائل و مشکلاتی ایجاد می‌کند. در کشور ما، دو نهاد با عنوان‌های «سازمان بهزیستی» و «کمیته حضرت امام خمینی (ره)» برخی از این خانواده‌ها را تحت پوشش و سرپرستی خود قرار می‌دهند. ازدواج مجدد راه حلی برای جبران جایگاه پدر از دست‌رفته است. مطالعه حاضر، با هدف بررسی

* دانشیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی دانشگاه شیراز
(نویسنده مسئول) zahedani@shirazu.ac.ir

** کارشناس ارشد مطالعات زنان و خانواده، دانشگاه شیراز behnaz.kheiri@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۸/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۲/۲۰

نگرش زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد حضرت امام خمینی (ره) شهر شیراز به ازدواج موقت انجام شده است. در این مطالعه، از سه منطقه تحت پوشش کمیته امداد در شهر شیراز، برای نمونه از میان ۱۳ هزار و ۲۴۸ زن تحت پوشش، ۴۰۰ زن سرپرست خانوار بررسی شده‌اند. اطلاعات جمع‌آوری شده در پرسش‌نامه خودساخته نشان می‌دهد که سن زن، علت قبولی سرپرستی، نیازهای اقتصادی، نیازهای امنیتی، نیازهای جنسی و فرهنگی، تعداد فرزندان، میزان مستمری دریافتی از کمیته امداد، امکانات رفاهی، و تحصیلات زن با نگرش زن به ازدواج موقت در ارتباط است.

کلیدواژه‌ها: خانواده، ازدواج، ازدواج موقت، زنان سرپرست خانوار، طلاق.

۱. مقدمه

ازدواج یکی از سنت‌های مهم و پسندیده اجتماعی است که تقریباً در همه جوامع بشری به رسمیت شناخته شده است. در میان انواع پیوندهایی که آدمی زادگان را به یکدیگر متصل یا نزدیک می‌کند، پیوند زناشویی از همه مقدس‌تر و به یک معنا ضروری‌تر است (مهدوی، ۱۳۷۷: ۲). جفت‌گرفتن، شوهرکردن، و هم‌قرین‌شدن را ازدواج می‌گویند (فرهنگ فارسی، ۱۳۷۱: ۱/ ذیل «ازدواج»). هم‌چنین، ازدواج قراردادی است میان زن و مرد که بر پایه آن، رابطه قانونی که بر حسب ادیان و قوانین گوناگون است بر آن‌ها حاکم می‌شود (فضل‌الله، ۱۳۸۳: ۲۶۳). در تعریفی دیگر از ازدواج، به اتحاد جسمانی، روانی، و اجتماعی مرد و زن اشاره می‌شود که در معرض انطباق و ادغام در قبال جامعه قرار می‌گیرند و مواجهه طرفین با این مسائل، به‌طور تنگاتنگ، به نحوه برداشت آن‌ها از تفاوت زن و مرد بستگی دارد (دانیلو، ۱۳۸۳: ۷۹). نکاح در قانون مدنی ایران و بسیاری از کشورها، از جمله قانون مدنی فرانسه، تعریف نشده است، ولی در اصطلاح حقوقی می‌توان آن را چنین تعریف کرد: «نکاح قراردادی است که به موجب آن زن و مرد در زندگی با یکدیگر شریک و متحد می‌شوند و خانواده‌ای را تشکیل می‌دهند» (صفایی و امامی، ۱۳۸۲: ۱۳).

در اسلام ازدواج مستحب مؤکد شناخته شده است و در مواردی نیز که ترک ازدواج باعث آلودگی به زنا و امثال آن می‌شود واجب شناخته شده است (شرقی شهری، ۱۳۸۴: ۲۳). در جامعه اسلامی ما، ازدواج بر دو نوع است: ازدواج دائم و ازدواج موقت. اقدام به ازدواج موقعیت اجتماعی خود را می‌طلبد و انتخاب هریک از این دو نوع ازدواج مشروع نیز

موقعیت خود را می‌طلبد. در سال‌های اخیر، به سبب این که ازدواج موقت بدون در نظر گرفتن شرایط ایجاب آن در جامعه مطرح شده، تهدیدی برای ازدواج دائم تلقی شده است. حال آن که مطالعه احکام خانواده در اسلام نشان می‌دهد که نظر شارع مقدس در هر حال، تحکیم مناسبات زن و شوهر بعد از ازدواج، به ویژه در ازدواج دائم، است و حتی صحه گذاشتن بر ازدواج موقت در بسیاری از حالات برای تقویت ازدواج دائم و پیش‌گیری از فحشاست.

زنان سرپرست خانوار جزو گروهی از زنانند که مسئولیت زندگی خانوادگی، مسائل و مشکلات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، و فشارهای روانی آن را بر دوش دارند. به نظر می‌رسد ازدواج موقت بسامان بخشی از این مشکلات را مرتفع می‌سازد. هرچند این گونه ازدواج مصائب و مشکلات خاص خود را نیز دارد، ولی به سبب محدودیت‌ها و دشواری‌هایی که این زنان در زندگی خود دارند، ممکن است کارکردهایی در زندگی‌شان داشته باشد. از جمله کارکردهای این ازدواج برای زنان سرپرست خانوار، ضمن ارضای نیاز جنسی، برآوردن نیازهای گوناگونی مانند داشتن امنیت اجتماعی است. این که این کارکرد در عمل احساس می‌شود یا خیر ضرورت انجام دادن این نوع پژوهش‌ها را گوشزد می‌کند.

از زاویه دیگر، زنان سرپرست خانوار به عللی، از جمله نگرش منفی جامعه به آنان، و البته با توجه به نقش‌های چندگانه و مسئولیت‌های بسیارشان، اغلب برای برقراری روابط اجتماعی وقت اضافی ندارند و این امر، به مرور باعث طرد از جامعه می‌شود، مشکلات عدیده‌ای برایشان به همراه می‌آورد. از طرفی، فرزندان‌شان به علت حضور نداشتن همه‌جانبه سرپرست و همچنین، خود سرپرستان به سبب تأمین مایحتاج خانواده، در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار می‌گیرند (محمدی، ۱۳۸۵: ۱۳۴). این گروه از زنان در مقایسه با زنان دیگر، به اختلالاتی چون افسردگی، اضطراب، شکایات جسمانی، احساس تنهایی و بی‌کسی، فقدان فردی برای درمیان گذاشتن مشکلات فرزندان، و غیره دچارند (خسروی، ۱۳۸۰: ۶۸).

با وجود حمایت‌های صورت گرفته، شکسته بودن این خانواده‌ها، و نقش و وظیفه بیشتر زنان سرپرست خانوار در قبال اداره زندگی و تربیت فرزندان در مقایسه با سایر زنان باید دید که ازدواج موقت، به مثابه رابطه‌ای حقوقی، به آنان کمک می‌کند و می‌تواند نیاز به همسر را برای این زنان مرتفع سازد یا درعین حال، برای این قشر مشکل‌ساز است؟ در این تحقیق، می‌خواهیم بدانیم به نظر خود زنان سرپرست خانوار، آیا ازدواج موقت برایشان کارایی دارد؟

۲. اهداف تحقیق

اهداف این تحقیق عبارت‌اند از:

۱. بررسی نگرش زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد به ازدواج موقت؛
۲. بررسی عوامل مؤثر در نگرش زنان سرپرست خانوار به ازدواج موقت.

۳. پیشینه تحقیق

تحقیقاتی که مستقیماً در ارتباط با موضوع باشد بسیار محدود است. احمدی و جهانگیری، در پژوهشی با عنوان «تأثیر عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر نگرش جوانان و والدین نسبت به ازدواج موقت»، به این نتیجه رسیده‌اند که در این موضوع نگرش دختران و پسران به هم بسیار نزدیک است و زنان بیش‌تر از مردان با ازدواج موقت مخالفت و به آن اظهار تنفر کرده‌اند (احمدی و جهانگیری، ۱۳۷۶). فلاح‌زاده در پژوهشی با عنوان «ازدواج موقت در کتاب و سنت» ازدواج موقت را در حکم روشی برای جلوگیری از فساد در جامعه بسیار لازم و ضروری می‌داند (فلاح‌زاده، ۱۳۷۷). خسروی در پژوهشی با عنوان «بررسی آسیب‌های روانی - اجتماعی زنان سرپرست خانوار»، با روشی اسنادی به بررسی مشکلات روانی - اجتماعی این زنان پرداخته است (خسروی، ۱۳۸۰). نتایج نشان می‌دهد که عمده‌ترین مشکلات زنان سرپرست خانوار در قالب مشکلات اقتصادی، نداشتن آمادگی برای اداره امور اقتصادی خانوادگی، نگرش‌های منفی اجتماع به زن سرپرست خانواده، نگرانی برای آینده فرزندان، و تعدد تعارض نقش مطرح می‌شود. بر اساس این تحقیق، زنان سرپرست خانوار در صورتی که از حمایت‌های اجتماعی مناسب برخوردار باشند، شیوه‌های مقابله مناسب را بیاموزند، و منبع کنترل درونی داشته باشند کم‌ترین آسیب را متحمل می‌شوند. مبارک به «بررسی علل آسیب‌شناسی اجتماعی خانواده‌های تک‌سرپرست در بین خانواده‌های وزارت جهاد کشاورزی (مطالعه موردی خانواده‌های شاهد، متوفی، و مطلقه)» می‌پردازد. نتایج این تحقیق بیان‌گر آن است که میزان تحصیلات مادر خانواده با آسیب‌های اجتماعی فرزندان در ارتباط است. همچنین، ارتباط مادر با فرزندان، وضعیت اقتصادی خانواده، ارتباط با خانواده گسترده‌تر، وضعیت مسکن، افت تحصیلی، ترک تحصیل فرزندان، و غیره با آسیب‌های اجتماعی در ارتباط‌اند (مبارک، ۱۳۸۲). گداغلی در پژوهشی با عنوان «ازدواج موقت و آثار آن»، به بیان تشریح قانون و شرایط ازدواج موقت و آثار اجتماعی آن در جامعه امروز پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد یکی از راه‌های جلوگیری از

فساد و فحشا در جامعه ازدواج موقت است (گدا علی، ۱۳۸۲). غضنفریان پیرامون «نکاح منقطع (متعّه) از نظر اسلام و مقایسه آن با دیدگاه‌های سایر مکاتب و مذاهب جهان» تحقیق کاملی انجام داده است. این تحقیق در دو بخش کلی است: الف) شناسایی نکاح منقطع و سابقه تاریخی آن؛ ب) تجزیه و تحلیل شرایط و موانع نکاح منقطع. کاربرد نکاح منقطع (متعّه)، از نظر نویسنده، جلوگیری از اشاعه فساد و ترویج انحرافات اخلاقی است (غضنفریان، ۱۳۸۴). بزرگیان، در تحقیقی با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی ساختار حقوقی ازدواج موقت در ایران»، به تغییرات اجتماعی، اقتصادی، جمعیتی، و فرهنگی، که باعث تغییر در ساختار خانواده شده است، اشاره می‌کند و بر آن است با وجود این تغییرات در ساختار حقوقی و ازدواج تغییری صورت نگرفته است؛ لذا شاهد بروز آسیب‌ها و تعارضات جدی در خانواده‌ایم. به منظور منطبق کردن ساختار حقوقی خانواده با ساختار واقعی آن، این‌گونه نتیجه می‌گیریم که این ازدواج از شیوع فساد و روابط نامشروع در جامعه جلوگیری می‌کند و سبب کاهش افسردگی و انحراف ناشی از تجرد در میان جوانان می‌شود، ولی در مقابل، سبب تضعیف نهاد خانواده می‌شود (بزرگیان، ۱۳۸۴). باقری قهوه‌چی، در پژوهشی با عنوان «بررسی ازدواج موقت و آثار اجتماعی آن»، به نکاح و اقسام آن می‌پردازد و ازدواج موقت را از منظر قرآن و روایات و هم‌چنین، دیدگاه‌های مخالفان و موافقان متعه بررسی می‌کند و به احکام و موانع ازدواج موقت از نظر فقهی و حقوقی و آثار اجتماعی ازدواج موقت و اشکالات آن می‌پردازد (باقری قهوه‌چی، ۱۳۸۵). سبحانی، در مقاله‌ای با عنوان «ازدواج موقت در کتاب و سنت»، از ازدواج موقت این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کند که هنگامی که ازدواج دائم برای همگان میسر نیست و زمینه فحشا در جامعه رو به فزونی می‌رود، به ازدواج موقت در حکم راه‌کاری مناسب برای حل مشکلات اشاره شده است (سبحانی، ۱۳۸۵).

مرور مطالعات انجام‌شده درباره موضوع حاضر نشان می‌دهد آنچه بیش‌تر بررسی شده، پرداختن به کلیات ازدواج موقت از نظر حقوقی و نگرش جوانان به این نوع ازدواج است. بیش‌تر پژوهش‌گران عمده توجه خود را به مسائل حقوقی و فقهی ازدواج موقت معطوف داشته‌اند، ولی ازدواج موقت در عین حال که موضوعی حقوقی و فقهی است، جنبه‌های اجتماعی هم دارد؛ چراکه تبعات این ازدواج تأثیری چشم‌گیر در خانواده و جامعه دارد و نمی‌توان تأثیر آن را نادیده گرفت. احمدی و جهانگیری و سهیلا مبارک، با دیدی جامعه‌شناسانه به ازدواج موقت، به این موضوع پرداخته‌اند.

با آن‌که زنان سرپرست خانوار گروهی از این جامعه‌اند که موقعیتشان در جامعه و خانواده با موقعیت جوانان دیگر و خانواده‌هایشان متفاوت است، ولی درباره ازدواج موقت زنان سرپرست خانوار تحقیقی انجام نشده است. در پژوهش‌های مربوط به زنان سرپرست خانوار، بیش‌تر به بررسی سیاست‌های اجتماعی و وضعیت زنان بی‌سرپرست و طرح‌های حمایتی برای آنان پرداخته شده است که به نوبه خود، می‌تواند به کاهش مشکلات این زنان کمک کند. در تحقیق حاضر، اولاً ما می‌خواهیم مستقیماً نگرش زنان سرپرست خانوار را به ازدواج موقت بررسی کنیم و با توجه به نیازهای موجود، سعی خواهیم کرد رابطه آن را با عوامل و متغیرهای زمینه‌ای و با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی تحلیل کنیم.

۴. چهارچوب نظری تحقیق

همان‌طور که اشاره شد، از نظر فقه شیعه و قانون مدنی کشور ما، ازدواج در اسلام به دو صورت انجام می‌شود: ۱. ازدواج دائم؛ ۲. ازدواج موقت (گنجی، ۱۳۸۴: ۱۷). ازدواج دائم عبارت است از تراضی زن و مرد برای تشکیل خانواده و زندگی مشترک (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶: ۲). مهم‌ترین اهداف ازدواج دائم تشکیل خانواده، تولید نسل، و ارضای غریزه جنسی است (گنجی، ۱۳۸۴: ۱۸). فقهای امامیه با استناد به آیه ۲۴ سوره مبارکه نساء که می‌فرماید: «زنانی که از آن‌ها برخوردار شده‌اید مهر مقررشان را بپردازید»، ازدواج موقت را به رسمیت می‌شناسند؛ به طوری که شهید ثانی در شرح لمعه: کتاب نکاح فرموده است:

نکاح متعه همان ازدواج موقت است و هیچ اختلافی میان فقهای امامیه در مشروع بودن آن تا زمان فعلی وجود ندارد و یا به عبارت دیگر، هیچ اختلافی میان مسلمانان (شیعه و سنی) در اصل مشروع بودن آن وجود ندارد؛ هرچند در این‌که ازدواج موقت پس از مشروعیت، نسخ شد یا نه، فقهای شیعه و اهل سنت اختلاف کرده‌اند (شهید ثانی، ۱۳۸۰: ۱۹۱).

مهم‌ترین علتی که اهل سنت برای حرام بودن ازدواج موقت به آن استناد می‌کنند، نهی عمر است که گفت: «دو متعه در زمان رسول خدا (ص) حلال بود، اما من آن را نهی می‌کنم و به‌جا آورنده آن را کیفر می‌دهم، متعه نساء و متعه حج» (همان: ۲۰۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۳۷؛ مطهری، ۱۳۵۷: ۴۸؛ شرقی شهری، ۱۳۸۴: ۴۳؛ علامه امینی، بی‌تا: ۲۱۱؛ فضل‌الله، ۱۳۸۳: ۳۴۲).

قانون مدنی ماده ۱۱۱۳ به موضوع نفقه در ازدواج موقت می‌پردازد که در عقد انقطاع زن حق نفقه ندارد؛ مگر این‌که شرط شده یا آن‌که عقد مبنی بر آن جاری شده باشد (منصور،

۱۳۸۴: ۵۸). از موارد بسیار مهم دیگر در ازدواج موقت، موضوع ارث است. اگر زن و شوهر در ضمن عقد ازدواج شرط کنند که از یکدیگر ارث ببرند یا فقط یکی از زوجین از دیگری ارث ببرد یا بالعکس، در این صورت هرکه شرط به نفع او شده است، ارث می‌برد و به نظر برخی از فقها این شرط صحیح است (شهید ثانی، ۱۳۸۴: ۹/ ۲۳۴؛ موسوی خویی، ۱۳۸۶: ۹۸؛ تبریزی، ۱۳۷۸: ۴۱۲)، ولی برخی از علما با این موضوع به مخالفت می‌پردازند و بر آنند که زن و شوهر در ازدواج موقت ارث نمی‌برند، حتی اگر شرط شده باشد (آیت‌الله خمینی، ۱۳۷۰: ۱۰۲۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۰: ۷۹۵).

با توجه به موارد بالا می‌توان گفت که در ازدواج موقت، تأکید بر موارد جنسی و عاطفی بیش از موضوعات اقتصادی است. در ضرورت طرح ازدواج موقت، برخی بر آنند، مذهبی که می‌خواهد آمیزش جنسی را محدود به ازدواج کند و مطلقاً از زنا جلوگیری کند، ناگزیر است ازدواج موقت را با شرایط خاصی که مفسد زنا را رفع می‌کند در قانون خود بگنجانند تا به این گزینه عمومی پاسخی کافی بدهد (مهدوی، ۱۳۷۷: ۲۳).

صیغه یا متعه خاص جامعه شیعه است و نباید آن را، که قصد و قرارداد زوجیت دارد، با پدیده‌هایی هم‌چون هم‌سکنایی (cohabitation) یا هم‌بالینی (concupinage) و ازدواج آزمایشی (trial marriage)، که در دیگر کشورها انجام می‌شود، مترادف دانست؛ چون در این پیوندها، نه قرارداد و نه حتی قصد زوجیت، هیچ‌یک به چشم نمی‌خورد. هم‌چنین، آنچه امروز ازدواج همگان (pan gamy) یا ازدواج آزاد (pan mixia) خوانده می‌شود، باز با پدیده فوق‌الذکر یکی نیست؛ زیرا در ازدواج‌های اخیر هدف رهاسازی گزینش همسر از بند موانع اجتماعی است (نظیر کاست، نژادپرستی، و نظام‌های طبقاتی) که سبب می‌شود بسیاری از انسان‌ها به‌رغم میل قلبی، حق ازدواج با یکدیگر را نیابند (ساروخانی، ۱۳۷۵: ۸۱).

صیغه یا ازدواج موقت اصلی است که در موقعیت خاص فایده‌هایی بر آن مترتب است، ولی این ازدواج نیز هم‌چون ازدواج دائم شرایطی دارد که باید برای اجرای صحیح آن طبق قوانین و اصولی که در این خصوص بیان شده عمل شود. اجرای ناهنجار این اصل باعث بروز مشکلاتی برای جامعه می‌شود. برای مثال، ثبت‌نکردن ازدواج موقت در دفاتر رسمی ازدواج، آشنابودن بیش‌تر مردم با احکام اسلامی و دینی، برقرارنکردن عدالت اجتماعی در زمینه ازدواج موقت، و نبود قانونی مدون برای آن از جمله نارسایی‌های این نوع ازدواج در جامعه است (رافعی، ۱۳۸۲: ۱۴۵)؛ هرچند از لحاظ قوانین شرعی، حدود و ثغور این نوع ازدواج شناخته شده است.

برای به دست آوردن نوع نگرش زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته حضرت امام (ره) به کارایی صیغه برای رفع نیازها و مشکلات آنان و عوامل تأثیرگذار در آن، از سلسله مراتب نیاز طرح شده از سوی مازلو و نیز نظریه نگرش استفاده شده است.^۱ نظریه ای که آبراهام مازلو عرضه کرده از مشهورترین نظریه های انگیزه ای است (رضائیان، ۱۳۷۰: ۱۷۶). هرچند به نظر می رسد اولین کسی که به طرح سلسله مراتب نیاز پرداخت ابن خلدون، متفکر مسلمان در قرن هشتم هجری قمری مطابق با قرن سیزدهم میلادی، بود. او نیازها را به ضروری و تفننی تقسیم کرد و بر اساس آن فعالیت های اجتماعی، اقتصادی، و صنعتی را دسته بندی کرد (ابن خلدون، ۱۳۶۲: ۲/۱۰۱۲)، اما امروز معروف ترین نوع تقسیم بندی و درجه بندی نیاز از مازلو نقل می شود.

در فرهنگ های گوناگون، نیازها به گونه های متفاوتی رقم می خوردند؛ زیرا منشأ نیاز ارزش است. هرگاه گرایش های قلبی ما به جهتی تمایل یابند و روش زندگی ما بر آن اساس شکل گیرد، در همان سمت و سو احساس نیاز می کنیم. برای مثال، نیاز به راز و نیاز با خداوند تبارک و تعالی برای کسی مطرح است که به وجود آن بی نیاز اعتقاد داشته باشد. کسانی که گرایش مادی دارند نیاز خود را در مظاهری از ماده خلاصه می کنند. بحث پیرامون نیاز و انواع آن و رابطه آن با ارزش ها و گرایش های انسانی خود نوشته مستقلاً را می طلبد که جزو اهداف این تحقیق نیست. از این رو در این تحقیق، به معروف علمی روز اکتفا می کنیم، باشد تا اندیشمندان روان شناسی و جامعه شناسی کشور عزیزمان به مسئله نیاز توجه کنند و راهنمای محققان آینده باشند.

در نظریه مازلو، نگاه به نیازهای انسان به فرض مادی بودن آن صورت می گیرد و نیازهای آدمی در پنج طبقه قرار داده می شود که به ترتیب عبارت اند از: نیازهای جسمانی، نیاز به امنیت، نیاز به محبت، نیاز به خودیابی و کمال، و نیاز به حرمت. به طبقه بندی مذکور نیاز دانش اندوزی و شناخت و درک پدیده ها و نیاز به زیبایی و نظم نیز اضافه شده است که قبل از نیاز به خودیابی قرار می گیرد (الوانی، ۱۳۷۴: ۱۵۳). به نظر وی، ۱. نیازهای فیزیولوژیکی (غذا، هوا، مسکن، نیاز به جفت، سرپناه، و غیره) نخستین و ابتدایی ترین نیازهای بشر را تشکیل می دهند، ولی به مجرد این که نیازهای اولیه مذکور ارضا شد دیگر محرک رفتار فرد به شمار نمی روند و انسان در صدد ارضای نیازهای بعد به ترتیب زیر برمی آید؛ ۲. نیازهای ایمنی مانند رهایی از ترس، مصونیت از تجاوزهای تبه کارانه، احساس ایمنی کردن، و برخورداری از احساس اطمینان و از خطر دور بودن؛ ۳.

عشق و محبت مانند نیاز به داشتن روابط عاطفی در خانواده و در میان دوستان و معاشرت و دوستی با مردم و مقبول واقع شدن و تعلق داشتن؛ ۴. قدر و منزلت، به معنی این که شخص از یک سو نزد خویش احساس قدر و منزلت کند و از سوی دیگر، دیگران وی را ستایش کنند و محترم شمارند؛ ۵. نیازهای شناختی مانند نیاز به دانش‌اندوزی و ادراک؛ ۶. نیازهای زیباشناسی مانند نیاز به تقارن؛ ۷. نیاز به خودشکوفایی مانند نیاز به تحقق‌بخشیدن به توانایی‌های فردی (اقتداری، ۱۳۷۵: ۵۰).

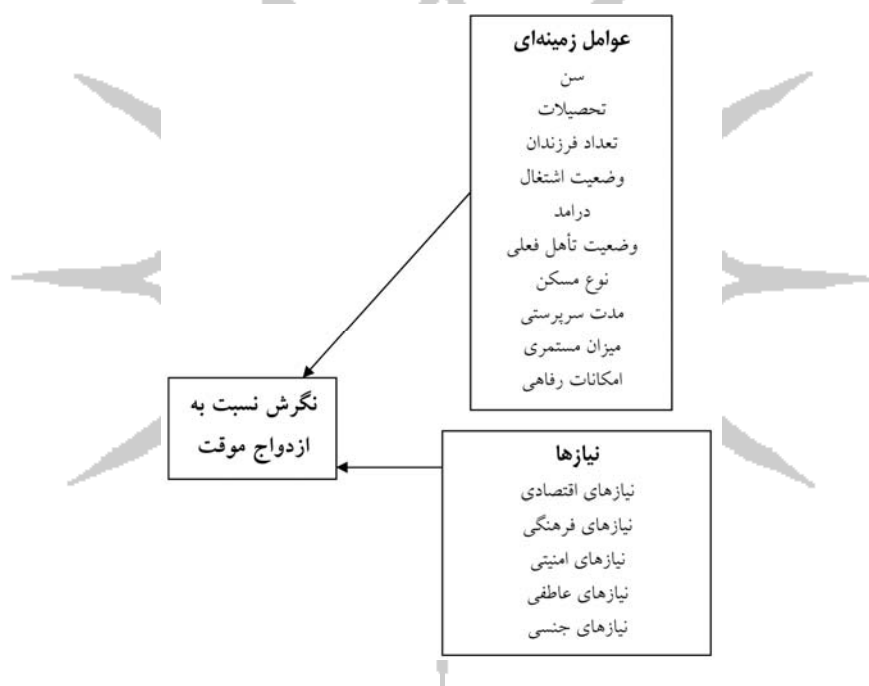
نگرش یک حالت روانی و عصبی آمادگی است که از طریق تجربه سازمان‌یافته و تأثیری هدایتی یا پویا بر پاسخ‌های فرد، در برابر کلیه اشیا یا موقعیت‌هایی که به آن مربوط می‌شود، دارد (کریمی، ۱۳۷۵: ۲۶۳).

«نگرش را نوعی حالت جسمانی یا وضعیت می‌دانند که هم حالت عاطفی را بیان می‌دارد و هم آن حالت را به حرکتی مبدل می‌سازد» (روش بلاو، ۱۳۷۰: ۱۱۹). در مجموع، تعریف سه عنصر نگرش (شناختی، احساسی یا عاطفی، و تمایل به عمل) تعریفی است که بیش‌تر روان‌شناسان اجتماعی روی آن اتفاق نظر دارند. عنصر شناختی شامل اعتقادات و باورهای شخص درباره یک شیء یا اندیشه است. عنصر احساسی یا عاطفی آن است که معمولاً نوعی احساس عاطفی با باورهای ما پیوند دارد و تمایل به عمل، به آمادگی برای پاسخ‌گویی به شیوه‌ای خاص اطلاق می‌شود. افزون‌بر عناصر ذکر شده، نگرش سه ویژگی دارد: نخست این که هر نگرشی شامل یک شیء، شخص، رویداد، یا موقعیت است؛ دوم آن که نگرش‌ها معمولاً ارزش‌یابانه‌اند؛ و سوم آن که نگرش‌ها معمولاً ثبات و دوام درخور توجهی دارند. از میان عناصر تشکیل‌دهنده، عنصر عاطفی و از میان ویژگی‌ها، ویژگی ارزش‌یابی مهم‌ترین مؤلفه‌های نگرش‌ها را تشکیل می‌دهند (کریمی، ۱۳۷۵: ۲۶۶).

در این تحقیق، درباره نگرش، می‌خواهیم نگاه ثابت و بادوام زنان سرپرست خانوار را به دست آوریم، زنانی که از پشتوانه عاطفی، ارزشی، و تمایل به عمل نیز برخوردارند. نگاه ما به ازدواج موقت برای زنان سرپرست خانوار دست‌کم در حکم برطرف‌کننده نیاز جنسی، امنیتی، و عاطفی است. هرچند ازدواج، حتی از نوع موقت آن، ممکن است دیگر نیازهای زن و مرد مانند قدر و منزلت و بالابردن ادراک و خودشکوفایی را هم دربرگیرد، اما در صورتی که نتیجه این‌گونه ازدواج‌ها را محدود فرض کنیم، دست‌کم انسان از طریق آن، به سه نیاز اولیه دست می‌یابد.

طبیعتاً داشتن گرایش خاص و انتظار برآورده شدن نیاز از ازدواج موقت، به زمینه‌ها و پیش شرط‌های اجتماعی ویژه‌ای برمی‌گردد که دانستن آن‌ها نیز در درک بیش‌تر جایگاه این پدیده مؤثر خواهد بود. به همین علت در این تحقیق، به زمینه‌های عمدتاً جمعیت‌شناختی و نوع نیازهای زنان سرپرست خانوار توجه می‌شود و رابطه این عوامل با نگرش این زنان به ازدواج موقت سنجیده می‌شود. بر این اساس، این تحقیق در پرتو مدل زیر هدایت می‌شود.

۵. مدل نظری تحقیق

۶. فرضیات تحقیق

۱. سن زن سرپرست خانوار در آغاز سرپرستی با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۲. تحصیلات زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۳. تعداد فرزندان تحت سرپرستی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛

۴. وضعیت تأهل فعلی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۵. وضعیت اشتغال زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۶. درآمد زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۷. نیازهای عاطفی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۸. نیازهای جنسی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۹. نیازهای امنیتی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۱۰. نیازهای فرهنگی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۱۱. نیازهای اقتصادی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۱۲. مدت زمان سرپرستی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۱۳. نوع مسکن زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۱۴. میزان مستمری زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد؛
۱۵. امکانات رفاهی زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت ارتباط دارد.

۷. روش تحقیق

روش ما در این پژوهش روش پیمایش (survey) است. جامعه آماری بررسی شده زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) در شهر شیراز است. همه زنان سرپرست خانوار شهر شیراز از نظر محل سکونت به سه منطقه زرگری، عادل آباد، و غدیر تقسیم می‌شوند که تعداد زنان تحت سرپرستی در این مناطق در سال ۱۳۸۸، به ترتیب، ۴ هزار و ۱۲۸، ۳ هزار و ۶۲۰، و ۵ هزار و ۵۰۰ نفر بوده‌اند. به این ترتیب، در مجموع، ۱۳ هزار و ۲۴۸ زن سرپرست خانوار در این مناطق تحت پوشش بودند. در این تحقیق، برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده کرده‌ایم که با وجود احتمال ۰/۵ و درجه اطمینان ۱/۹۷ و احتمال خطای ۰/۰۵ حجم نمونه ۳۸۰ محاسبه می‌شود. برای اطمینان بیش‌تر از ۴۰۰ نفر پرسش شد که به روش سهمیه‌ای (quota sampling) و به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. برای جمع‌آوری داده‌ها، از پرسش‌نامه با سؤال‌های باز و بسته استفاده شده و اطلاعات به صورت حضوری جمع‌آوری شده است. پرسش‌نامه استفاده شده در این پژوهش، ۲۷ پرسش و ۳ جدول دارد که هر یک به نوعی، نگرش و عوامل مؤثر بر نگرش زنان به ازدواج موقت را می‌سنجند.

۸. تعریف مفاهیم

۱.۸ متغیرهای مستقل

سن: تعداد سال‌های سپری‌شده از عمر پاسخ‌گو از بدو تولد تا زمان تحقیق است که در سطح فاصله‌ای سنجیده می‌شود.

میزان تحصیلات: نشان‌دهنده تعداد سال‌هایی است که فرد به فراگیری آموزش رسمی پرداخته است و به شش سطح بی‌سواد، ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و دیپلم، فوق دیپلم، و لیسانس تقسیم شده است.

تعداد فرزندان: تعداد فرزندان فرد پاسخ‌گوست.

مدت زمان سرپرستی: تعداد سال‌هایی است که فرد تاکنون سرپرستی خانوار را به‌عهده داشته است.

وضعیت اشتغال: تلاشی است محدود، مشخص، و مستمر که برای به‌دست‌آوردن سود، مزد، یا حقوق انجام می‌گیرد و با آن امرار معاش و گذران زندگی امکان‌پذیر می‌شود.

درآمد: شامل مقدار پولی است که فرد ماهانه در حکم دست‌مزد دریافت می‌کند.

نوع مسکن: منظور نوع سکونت‌گاهی است که زن سرپرست خانوار در آن زندگی می‌کند؛ شامل استیجاری، رهن، ملکی، منزل پدری، منزل فرزندان، اهدایی کمیته، و منزل اقوام.

امکانات رفاهی: شامل دسترسی به وسایل جدید هم‌چون تلویزیون، یخچال و فریزر، موبایل، کامپیوتر، و اتومبیل است که با سطح سنجش ترتیبی سنجیده می‌شود.

میزان مستمری: مقدار پولی است که هر دو ماه یک‌بار از طرف کمیته امداد به حساب فرد تحت پوشش واریز می‌شود.

وضعیت تأهل فعلی: بیان‌گر وضعیت فرد از نظر موقعیت ازدواج است که در این‌جا به سه گروه بیوه، مطلقه، و صیغه تقسیم شده است.

نیازهای عاطفی: منظور نیاز به مورد توجه قرارگرفتن و پذیرفته‌شدن در خانواده است.

نیازهای جنسی: منظور نیاز به ارضای غریزه جنسی است.

نیازهای اقتصادی: منظور نیاز به برآورده‌شدن نیازهای مالی است.

نیاز به امنیت: بیان‌گر داشتن امنیت و آرامش اجتماعی است.

نیازهای فرهنگی: منظور مسائلی است که از فرهنگ جامعه نشئت می‌گیرد و زندگی

افراد را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد.

۲.۸ متغیر وابسته

در این پژوهش، متغیر وابسته (dependent variable) ازدواج موقت است که در کتب و منابع گوناگون به صورت‌های تقریباً مشابهی تعریف شده است؛ اگرچه بعضی منابع از ازدواج موقت با نام‌های صیغه، متعه، و نکاح منقطع نام می‌برند، ولی دائمی نبودن این نوع ازدواج از نظر زمانی مورد اتفاق منابع گوناگون است. منقطع در لغت به معنی بریده است و در اصطلاح، نکاح منقطع نوعی زناشویی است که برای مدت محدودی واقع شده باشد؛ چنانچه ماده ۱۰۷۵ قانون مدنی می‌گوید: «نکاح وقتی منقطع است که برای مدت معینی واقع شده باشد»، اصطلاح حقوقی از معنی لغوی دور نیفتاده است؛ زیرا مدت در این نکاح موقت و مقطوع است و به این اعتبار، نکاح موقت نامیده می‌شود. نکاح مذکور را متعه می‌گویند؛ زیرا به منظور بهره‌مند شدن از زن واقع می‌شود (امامی، ۱۳۷۳: ۱۰۴). ازدواج موقت نوعی زناشویی است که در سایه انعقاد پیمانی میان زن و مرد پدید آمده و بر اثر آن رفع نیاز جنسی، برقراری روابط معاشرتی، و آنچه در میان زن و شوهر است نزد آن‌ها مجاز شناخته می‌شود (قائمی، ۱۳۶۴: ۲۱۲).

۳.۸ پایایی و اعتبار ابزار سنجش

در پیش‌آزمونی برای سنجش پایایی و اعتبار (validity) پرسش‌نامه، ۳۰ پرسش‌نامه در میان زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد توزیع شد و سنجش شاخص‌های آن با آلفای کرونباخ بود. جدول زیر ارقام به دست آمده را نشان می‌دهد:

جدول ۱. ضریب آلفای کرونباخ مربوط به متغیرهای پرسش‌نامه تحقیق

نام متغیر	تعداد گویه	ضریب آلفا
نیازهای عاطفی	۱۰	۹۶۶۵
نیازهای جنسی	۳	۹۸۵۱
نیازهای فرهنگی	۷	۹۷۴۰
نیاز به امنیت	۵	۹۸۹۰
نیازهای اقتصادی	۳	۹۹۵۹

شیوه اعتبار استفاده شده در این پژوهش اعتبار صوری (face validity) است؛ پرسش‌نامه را به اساتید و دانشجویان کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی و مطالعات زنان عرضه کردیم و با جویاشدن نظر ایشان، اعتبار پرسش‌نامه تأیید شد.

۹. یافته‌های تحقیق

۱.۹ میزان آگاهی و اطلاعات

نخست، لازم است بدانیم زنان سرپرست خانوار تا چه حد از ازدواج موقت و شرایط آن اطلاع و آگاهی دارند. جدول ۲ میزان آگاهی زنان سرپرست خانوار بررسی شده را از ازدواج موقت نشان می‌دهد.

جدول ۲. درصد توزیع فراوانی پاسخ‌های افراد بر حسب میزان آگاهی از ازدواج موقت

ردیف	گویه	غلط	درست
۱	خطبه عقد در ازدواج موقت حتماً باید عربی خوانده شود.	٪۷۱/۸	٪۲۸/۲
۲	ازدواج موقت ازدواجی است که برای مدت معینی باشد.	٪۳۴/۲	٪۶۵/۸
۳	ازدواج موقت نیاز به مهریه ندارد.	٪۳۷/۵	٪۶۳/۵
۴	زن در ازدواج موقت از شوهر خود ارث نمی‌برد.	٪۴۴/۰	٪۶۵/۰
۵	در ازدواج موقت مرد وظیفه دارد به همسر خود نفقه بدهد.	٪۸۳/۵	٪۱۶/۵
۶	عده در ازدواج موقت مثل عده در ازدواج دائم نیست.	٪۵۰/۰	٪۵۰/۰
۷	فرزندان حاصل از ازدواج موقت از پدر خود ارث نمی‌برند.	٪۶۵/۸	٪۳۴/۲
۸	مرد در ازدواج موقت وظیفه ندارد برای زن مسکن تهیه کند.	٪۶۹/۸	٪۳۰/۲
۹	مرد می‌تواند در ازدواج موقت با زنش نزدیکی نکند.	٪۷۶/۲	٪۲۳/۸
۱۰	سرپرستی فرزندی که در طول ازدواج موقت به دنیا آمده باشند با مادر است.	٪۸۰/۰	٪۲۰/۰

اطلاعات جدول نشان می‌دهد که، آگاهی زنان سرپرست خانوار از قواعد ازدواج موقت در حد متوسطی است. اطلاعات آنان از این نوع ازدواج نشان‌دهنده آن است که به این موضوع فکر کرده‌اند و تاحدی جوانب آن را سنجیده‌اند.

۱۰. نگرش

پاسخ‌های جدول ۳ نشان می‌دهد که، زنان سرپرست خانوار بررسی شده در برابر ازدواج موقت موضع‌گیری موافق یا مخالف دارند و پاسخ‌های بی‌تفاوت بسیار کم‌اند. در مجموع، نظرهای مخالف، از نظر نگرش احساسی و عاطفی و تمایل به ازدواج موقت، به علت‌های آمده در جدول بیش‌تر از نظرهای موافق است. در این میان، مخالفت در تمایل به عمل بیش‌تر از مخالفت در نگرش احساسی و عاطفی است، اما نگرش شناختی اغلب آنان، با

توجه به این که این نوع ازدواج را مانند ازدواج دائم مقدس می‌شمارند و آن را باعث پیش‌گیری از به‌گناه‌افتادن می‌دانند، مثبت است.

همان‌طور که جدول ۳ نشان می‌دهد، فشارهای اجتماعی یکی از موانع این نوع ازدواج به‌شمار می‌رود. اکثریت بالایی (حدود ۷۰٪) با این اصل که ازدواج موقت از گناه پیش‌گیری می‌کند موافق‌اند، اما به هر صورت اغلب به ازدواج موقت تمایل نشان نداده‌اند. احتمال احساس شکست عاطفی بعد از ازدواج موقت و بروز مشکل برای فرزندان از موانع شکل‌گیری این ازدواج است.

جدول ۳. درصد توزیع فراوانی پاسخ‌های افراد بر حسب نگرش به ازدواج موقت

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	بی‌نظر	مخالقم	کاملاً مخالفم
۱	از این که بخواهم ازدواج موقت کنم، احساس گناه می‌کنم.	۴۲/۲٪	۷/۸٪	۱/۰٪	۲/۸٪	۴۶/۲٪
۲	به نظر من ازدواج موقت هم مانند ازدواج دائم مقدس است.	۴۰/۲٪	۱۳/۵٪	۵/۰٪	۵/۸٪	۳۵/۵٪
۳	از این که بخواهم همسر مرد متأهلی شوم، متنفرم.	۸۱/۰٪	۴/۰٪	۱/۰٪	۳/۸٪	۱۰/۲٪
۴	به نظر من، ازدواج موقت مثل خیانت کردن است.	۴۰/۵٪	۶/۰٪	۲/۰٪	۱۱/۲٪	۴۰/۳٪
۵	جامعه دید خوبی به ازدواج موقت ندارد.	۷۲/۰٪	۸/۲٪	۴/۵٪	۴/۸٪	۱۰/۵٪
۶	از این که دیگران بفهمند ازدواج موقت کرده‌ام، می‌ترسم.	۶۴/۸٪	۸/۲٪	۱/۸٪	۳/۰٪	۲۲/۲٪
۷	چون می‌ترسم بعد از مدت مشخص شده مرا ترک کند، ازدواج موقت نمی‌کنم.	۵۶/۵٪	۵/۰٪	۴/۲٪	۱/۸٪	۳۲/۵٪
۸	اگر دخترم بخواهد ازدواج موقت بکند، موافقت می‌کنم.	۴/۵٪	۱/۲٪	۲/۸٪	۱/۵٪	۹۰/۰٪
۹	اگر پسرم بخواهد ازدواج موقت بکند، موافقت می‌کنم.	۷/۵٪	۲/۵٪	۳/۸٪	۲/۲٪	۸۴/۰٪
۱۰	ازدواج موقت نفعی برای زنان ندارد.	۵۲/۳٪	۱۱/۵٪	۴/۰٪	۱۷/۰٪	۱۵/۲٪
۱۱	اگر سنم پایین‌تر بود، ازدواج موقت می‌کردم.	۱۲/۵٪	۸/۸٪	۱/۲٪	۴/۳٪	۷۳/۲٪
۱۲	اگر حرف مردم نبود، ازدواج موقت می‌کردم.	۲۱/۰٪	۱۰/۵٪	۱/۲٪	۴/۳٪	۶۳/۰٪
۱۳	اگر ازدواج موقت ثبت شود، با آن موافقت می‌کنم.	۳۲/۰٪	۸/۰٪	۸/۰٪	۲/۰٪	۵۰/۰٪

۵۸ بررسی نگرش زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته ...

۱۴	ازدواج موقت نمی‌کنم؛ چون نمی‌خواهم فرزندانم ناپدری داشته باشند.	٪۶۵/۰	٪۳/۸	٪۳/۴	٪۴/۸	٪۲۳/۰
۱۵	اگر ازدواج موقت کنم، خانواده‌ام مرا طرد می‌کنند.	٪۵۲/۰	٪۱۱/۳	٪۴/۰	٪۵/۵	٪۲۷/۲
۱۶	ترجیح می‌دهم همه مشکلات را تحمل کنم، ولی ازدواج موقت نکنم.	٪۸۷/۵	٪۴/۴	٪۰/۳	٪۴/۳	٪۳/۵
۱۷	به نظر من، ازدواج موقت برای آلوده‌نشدن به گناه مفید است.	٪۶۶/۸	٪۱۴/۸	٪۳/۷	٪۲/۰	٪۱۲/۷

۱۱. نیاز به همسر

جدول‌های ۴ تا ۸ پاسخ زنان سرپرست خانوار به احساس نیاز به همسر را نشان می‌دهند. همان‌طور که از جدول‌ها برمی‌آید، احساس نیاز به همسر در آنان مشاهده می‌شود و به ترتیب اهمیت احساس نیاز امنیتی، فرهنگی، اقتصادی، عاطفی، و جنسی آنان قرار دارد.

جدول ۴. درصد توزیع فراوانی پاسخ افراد در مورد نیاز به همسر بر حسب نیازهای امنیتی

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	بی‌نظر	مخالفم	کاملاً مخالفم
۱	در محیط کار امنیت بیش‌تری داشته باشم.	٪۴۰/۵	٪۳۱/۸	٪۲۷/۷		
۲	از تنهایی دربیایم.	٪۴۰/۸	٪۳۳/۰	٪۲۷/۲		
۳	به چشم یک زن بیوه یا مطلقه به من نگاه نکنند.	٪۴۱/۰	٪۳۲/۴	٪۲۳/۳		٪۳/۳
۴	در مسافرت‌ها مردی همراهم باشد.	٪۴۰/۸	٪۳۲/۰	٪۲۷/۲		

جدول ۵. درصد توزیع فراوانی پاسخ افراد در مورد نیاز به همسر بر حسب نیازهای فرهنگی

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	بی‌نظر	مخالفم	کاملاً مخالفم
۱	می‌خواهم مردی بالای سر فرزندانم باشد.	٪۳۷/۵	٪۳۴/۲	٪۲۸/۰		٪۰/۳
۲	راحت‌تر با مردان و زنان دیگر ارتباط اجتماعی برقرار کنم.	٪۳۷/۵	٪۳۴/۵	٪۲۸/۰		
۳	در جامعه یک حامی داشته باشم.	٪۳۹/۵	٪۳۲/۷	٪۲۷/۸		
۴	زنان دیگر به من اعتماد داشته باشند.	٪۴۰/۱	٪۳۲/۵	٪۲۷/۴		
۵	اسم مردی روی من باشد.	٪۳۰/۲	٪۳۷/۰	٪۳۳/۰		

۶	سروسامان بگیرم.	٪۳۹/۸	٪۳۲/۵	٪۲۷/۷	
۷	اطرافیانم به من احترام بگذارند.	٪۳۸/۵	٪۳۲/۰	٪۲۶/۵	٪۰/۳
۸	اطرافیانم درباره من بدگویی نکنند.	٪۴۰/۵	٪۳۲/۰	٪۲۷/۵	

جدول ۶. درصد توزیع فراوانی پاسخ افراد در مورد نیاز به همسر بر حسب نیازهای اقتصادی

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	بی نظر	مخالقم	کاملاً مخالفم
۱	از لحاظ مالی محتاج کسی نباشم.	٪۳۵/۰	٪۳۶/۲	٪۲۸/۸		
۲	مخارج روزمره مرا بدهد.	٪۴۰/۰	٪۳۳/۰	٪۲۷/۰		
۳	از لحاظ مالی آتیهام را تأمین کند.	٪۳۵/۰	٪۳۶/۲	٪۲۸/۸		
۴	برایم مسکن تهیه کند.	٪۳۹/۸	٪۳۳/۲	٪۲۷/۰		
۵	خرج فرزندانم را بدهد.	٪۳۹/۰	٪۳۲/۰	٪۲۷/۰	٪۲/۰	

جدول ۷. درصد توزیع فراوانی و پاسخ افراد در مورد نیاز به همسر بر حسب نیازهای عاطفی

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	بی نظر	مخالقم	کاملاً مخالفم
۱	مورد توجهش باشم.	٪۳۳/۲	٪۳۶/۳	٪۳۰/۴		
۲	در مناسبت‌های مختلف برایم هدیه بخرد.	٪۳۲/۵	٪۳۸/۲	٪۲۹/۳		
۳	در شادی‌ها و غم‌ها در کنارم باشد.	٪۳۵/۵	٪۳۶/۰	٪۲۸/۵		
۴	شنونده درد دل‌هایم باشد.	٪۳۵/۵	٪۳۶/۰	٪۲۸/۵		
۵	تکیه‌گاهم باشد.	٪۳۵/۸	٪۳۵/۸	٪۲۸/۴		
۶	مرا درک کند.	٪۳۵/۸	٪۳۵/۸	٪۲۸/۴		
۷	استقلال داشته باشم.	٪۳۵/۵	٪۳۶/۰	٪۲۸/۵		
۸	در تربیت فرزندانم مرا یاری کند.	٪۳۵/۵	٪۳۶/۰	٪۲۸/۵		
۹	با من در امور گوناگون مشورت کند.	٪۳۵/۳	٪۳۶/۲	٪۲۸/۴		
۱۰	به خاطر کارهایی که انجام می‌دهم از من قدردانی کند.	٪۳۴/۵	٪۳۷/۰	٪۲۸/۵		

جدول ۸. درصد توزیع فراوانی پاسخ‌های افراد در مورد نیاز به همسر بر حسب نیازهای جنسی

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	بی‌نظر	مخالقم	کاملاً مخالفم
۱	با من رابطه جنسی برقرار کند.	٪۲۶/۰	٪۳۱/۳	٪۳۱/۴	٪۱۰/۰	٪۱/۲
۲	مرا از لحاظ جنسی ارضا کند.	٪۲۶/۰	٪۳۱/۳	٪۳۲/۰	٪۹/۴	٪۱/۲
۳	از لحاظ جنسی او را جذب کنم.	٪۲۶/۵	٪۳۰/۸	٪۳۱/۷	٪۵/۵	٪۳/۴

۱۲. تحلیل داده‌ها

جدول ۹ تحلیل‌های آماری مربوط به فرضیه‌های اول، دوم، سوم، ششم، هفتم، هشتم، نهم، دهم، یازدهم، دوازدهم، چهاردهم، و پانزدهم را در خود دارد. با توجه به ارقام این جدول، فرضیه‌های اول، دوم، سوم، هفتم، هشتم، نهم، دهم، یازدهم، چهاردهم، و پانزدهم تأیید و فرضیه‌های ششم و دوازدهم رد می‌شود.

جدول ۹. بررسی ارتباط میان سن، میزان تحصیلات، تعداد فرزندان، میزان درآمد، نیازهای عاطفی، نیازهای جنسی، نیازهای فرهنگی، نیازهای امنیتی، نیازهای اقتصادی، مدت زمان سرپرستی، میزان مستمری و امکانات رفاهی زن سرپرست خانوار، با نگرش وی به ازدواج موقت

متغیر مستقل	R	R2	Adj. R2	خطای استاندارد	B	Beta	T	F	Sig
سن	۰/۱۴۴	۰/۰۲۱	۰/۰۱۸	۰/۰۷۷	-۰/۲۲۵	-۰/۱۴۴	-۲/۹۰۹	۸/۴۶۰	۰/۰۰۴
میزان تحصیلات	۰/۲۷۶	۰/۰۷۶	۰/۰۷۴	۰/۱۶۹	۰/۹۶۴۰	۰/۲۷۶	۵/۷۲۱	۳۲/۸۳۲	۰/۰۰۰
تعداد فرزندان	۰/۱۸۸	۰/۰۳۵	۰/۰۳۳	۱/۹۱۳	-۱/۲۶۸	-۰/۱۸۸	-۳/۸۰۸	۱۴/۵۰۴	۰/۰۰۰
میزان درآمد	۰/۰۶۵	۰/۰۰۴	-۰/۰۱۲	۰/۰۰۰		۰/۰۶۵	۰/۵۱۵	۰/۲۶۵	۰/۶۰۹
نیازهای عاطفی	۰/۴۵۸	۰/۲۰۹	۰/۲۰۷	۰/۰۳۵	۰/۷۵۲	۰/۴۵۸	۰/۱۸۴	۱۰۵/۱۶۶	۰/۰۰۰
نیازهای جنسی	۰/۳۴۳	۰/۱۸۸	۰/۱۶۸	۰/۱۹۶	۱/۸۷۹	۰/۴۳۴	۹/۵۹۹	۹۲/۱۳۷	۰/۰۰۰
نیازهای فرهنگی	۰/۴۴۰	۰/۱۹۴	۰/۱۹۲	۰/۱۴۶	۱/۴۲۳	۰/۴۴۰	۹/۷۷۸	۹۵/۶۰۷	۰/۰۰۰
نیاز به امنیت	۰/۴۲۴	۰/۱۸۰	۰/۱۷۸	۰/۱۴۵	۱/۳۵۳	۰/۴۲۴	۹/۳۴۵	۸۷/۳۲۴	۰/۰۰۰

نیازهای اقتصادی	۰/۴۳۹	۰/۱۹۳	۰/۱۹۱	۰/۱۸۴	۱/۷۹۰	۰/۴۳۹	۹/۷۵۴	۹۴/۹۷۲	۰/۰۰۰
مدت زمان سرپرستی	۰/۰۸۲	۰/۰۰۷	۰/۰۰۴	-۰/۱۱۶	-۰/۱۹۲	-۰/۰۸۲	-۱/۶۴۹	۲/۷۱۹	۰/۱۰۰
میزان مستمری	۰/۱۷۴	۰/۳۰	۰/۰۲۸	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	-۳/۵۲۹	۱۲/۴۵۱	۰/۰۰۰
امکانات رفاهی	۰/۹۸۶	۰/۰۰۷	۰/۰۴۰	۰/۰۰۵	۰/۶۰۳	۰/۰۸۶	۰/۷۱۵	۲/۹۴۰	۰/۰۰

طبق جدول ۱۰ فرضیه چهارم تأیید می شود.

جدول ۱۰. بررسی وضعیت تأهل فعلی زنان سرپرست خانوار و نگرش آنها به ازدواج موقت

وضعیت تأهل فعلی	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	Sig
بیوه	۲۰۷	۴۰/۳۵۷۵	۱۰/۹۸۶۲۱	۶۹۴۶/۱۷۸	۳۴۷۳/۰۸۹	۲۳/۰۳۴	۰/۰۰۰
مطلقه	۱۸۵	۴۵/۴۴۳۲	۱۳/۵۳۱۷۰				
صبغه	۸	۶۶/۵۰۰۰	۱۳/۶۵۹۱۲				
جمع	۴۰۰	۴۳/۲۳۲۵	۱۲/۹۳۹۷۵				

همان گونه که در جدول ۱۱ آمده است فرضیه پنجم رد می شود.

جدول ۱۱. بررسی ارتباط وضعیت اشتغال زن سرپرست خانوار با نگرش وی به ازدواج موقت

وضعیت اشتغال	فراوانی	میانگین	خطای استاندارد	معناداری آزمون Levent	t	معناداری
خانه دار	۳۳۵	۴۲/۷۱۹۴	۱۲/۸۴۳۵۶	۰/۸۴۱	-۱/۸۰۵	۰/۰۷۲
شاغل	۶۵	۴۵/۸۷۶۹	۱۳/۲۱۰۴۵			

طبق جدول ۱۲، فرضیه سیزدهم تأیید می شود.

جدول ۱۲. بررسی نوع مسکن زنان سرپرست خانوار و نگرش آنها به ازدواج موقت

نوع مسکن	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	Sig
استیجاری	۱۹۸	۴۴/۹۶۴۶	۱۳/۲۹۴۵۵	۲۵۸۸/۷۹۶	۳۶۹/۸۲۸	۲/۲۵۷	۰/۰۲۹
رهن	۶	۴۲/۶۶۶۷	۱۴/۹۶۲۱۷				
ملکی	۱۰۲	۴۰/۷۴۵۱	۱۲/۲۸۶۷۴				

			۱۲/۰۶۴۶۹	۴۲/۱۲۹۰	۶۲	منزل پدری
			۱۱/۰۰۵۰۵	۳۹/۱۱۱۱	۹	منزل فرزندان
			۷/۵۵۳۸۵	۳۷/۸۳۳۳	۱۲	اهدایی کمیته
			۱۶/۸۵۷۵۷	۴۰/۸۰۰۰	۱۰	منزل اقوام
			۱۲/۹۳۹۷۵	۴۳/۲۳۲۵	۴۰۰	جمع

۱۳. نتیجه‌گیری

از میان ۱۵ فرضیه عرضه شده، ۱۲ فرضیه تأیید شد. این فرضیه‌ها عبارت‌اند از تحصیلات زن، تعداد فرزندان، وضعیت تأهل فعلی، نیازهای عاطفی، نیازهای جنسی، نیاز به امنیت، نیازهای اقتصادی، نیازهای فرهنگی، میزان مستمری و امکانات رفاهی، سن زن سرپرست خانوار، و هم‌چنین نوع مسکن؛ همان‌طور که نشان داده می‌شود، نیازهای اقتصادی از مهم‌ترین نیازهایی است که زنان سرپرست خانوار را به ازدواج موقت متمایل می‌کند. هم‌چنین، زنانی که منزل استیجاری دارند تمایل بیشتری به ازدواج موقت نشان می‌دهند. در این میان، هرچه میزان مستمری دریافتی از کمیته امداد بیشتر باشد، نگرش زنان سرپرست خانوار به ازدواج موقت منفی‌تر می‌شود. نیازهای دیگری چون نیاز به امنیت در جامعه، نیازهای عاطفی، نیازهای جنسی، و نیازهای فرهنگی همگی نیازهایی‌اند که هرچه زنان در آن‌ها احساس خلأ بیشتری کنند، نگرششان به ازدواج موقت تحت تأثیر قرار می‌گیرد.

هرچه به سن زنان افزوده می‌شود، نگرششان به ازدواج موقت مثبت‌تر می‌شود. با بالا رفتن سن، نیازهای اساسی انسان شکل دیگری به خود می‌گیرد و با حس تنهایی همراه می‌شود و نیاز به داشتن همدم را در افراد افزایش می‌دهد. از طرفی، زنانی که فرزندان بیشتری دارند نیازهای عاطفی خود را در کنار فرزندان ارضا می‌کنند و در نتیجه، تمایل کم‌تری به ازدواج موقت حس می‌کنند و هرچه تعداد این فرزندان بیشتر باشد، این تمایل منفی‌تر می‌شود.

هرچه تحصیلات بیشتر باشد، نگرش زنان به ازدواج موقت مثبت‌تر می‌شود. زنان سرپرست خانواری که همسرشان فوت شده‌اند، به علت حس عشق به گذشته و همسر خود، به ازدواج موقت دیدی منفی دارند و برعکس، زنانی که مطلقه‌اند بیشتر با ازدواج موقت موافق‌اند.

با توجه به نتایجی که در این پژوهش به دست آمده است، زنان سرپرست خانوار جزو زنان محروم جامعه‌اند، محروم هم از نظر روحی و هم اجتماعی. با این که این قشر از زنان برای فرزندانشان هم نقش پدر را ایفا می‌کنند هم نقش مادر، ولی هم‌چنان به نیازهای ابتدایی‌شان توجه نمی‌شود. این نتیجه‌گیری در پژوهش زهره خسروی به صورت ناتوانی در اداره امور اقتصادی و نگرانی از آینده فرزندانشان نیز آمده است.

به‌رغم احساس نیاز بالای آنان به داشتن همسر و نگرش شناختی نسبتاً مثبت به ازدواج موقت، کم‌تر از نیمی از آنان به این نوع ازدواج علاقه نشان می‌دهند. فشارهای اجتماعی عمده‌ترین مانع آنان از متمایل شدن به این نوع ازدواج است. با توجه به نتیجه پژوهش، مشاهده می‌شود که نیازهای عاطفی در زنان سرپرست خانوار جزو مهم‌ترین نیازهایی است که آن‌ها جست‌وجو می‌کنند، ولی گاه به علت ترس از طرد خانواده و فرزندانشان، برآوردن این نیاز خود را از طریق ازدواج موقت نادیده می‌گیرند؛ به هر صورت، برخی از زنان سرپرست خانوار به ازدواج موقت به مثابه راه‌کاری برای برطرف کردن نیازهای اولیه خود و بیش‌تر نیازهای اقتصادی و امنیتی می‌اندیشند.

پی‌نوشت

۱. درباره امکان استفاده از نظریه مازلو در موضوع ازدواج موقت، یکی از داوران این مقاله این تذکر را داده که:

از آن‌جا که التقاط در این پژوهش به چشم می‌خورد، نویسنده محترم بهتر است با توجه به متون اسلامی در موضوع خود تجدید نظری اساسی انجام دهد؛ چراکه دیدگاه مازلو شامل جهان اسلام نیست؛ لذا اصل و فرع بهتر است یک‌دست و یک‌سان باشد. ... مگر می‌توان از قرآن و غیره یاد کرد و چهارچوب نظری مادی (مازلو) را به کار گرفت؟ اگر این‌طور است، دیگر نیازی به اضافه کردن منابع فقهی و ... نیست. اصولاً این نظریه را در جامعه اسلامی می‌توان به کار گرفت؟! ... به نظر می‌رسد نویسنده محترم یا بر اساس منابع غربی پژوهش خود را انجام دهد و یا بر اساس قرآن و ... نمی‌توان قرآن و منابع فقهی را برای تأیید نظریه مازلو به کار گرفت. این امر اساساً غیر علمی و ... است؛ ... مگر از دیدگاه مازلو و همکارانش، دستیابی به امنیت و ... از طریق همسر دوم شدن ایجاد می‌گردد؟ ... نویسنده می‌توانست دیدگاه مازلو را برای کسب محبت، امنیت، رضای جنسی و ... مورد مطالعه قرار دهد و با دیدگاه پویایی اسلامی مقایسه کند.

متن دیدگاه‌های داور محترم برای نویسنده اول مقاله ارسال شد. ایشان چنین پاسخ داد:

در مورد نظر داور محترم دوم، باید بگوییم که توجه دادن ایشان به موضوع‌شناسی اسلامی برای این‌جانب بسیار ارزش‌مند و قابل‌تقدیر است؛ هرچند در مرحله فعلی تغییر چهارچوب مقاله به موضوع‌شناسی اسلامی به دلایل متعددی، من‌جمله نبود امکان جمع‌آوری مجدد اطلاعات بر اساس طرح نظریه اسلامی مقدور نیست.

پرواضح است که انسان‌شناسی اسلامی با انسان‌شناسی علوم انسانی موجود متفاوت است؛ زیرا تعریف انسان از دیدگاه اسلام و تعریف انسان از دیدگاه مکاتب مادی امروز با یک‌دیگر فرق دارد. حتی اگر اختلاف در مبانی معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی و بر اساس آن‌ها روش‌شناسی اسلامی و مادی را در نظر نگیریم، باید همراه با داور دوم گفت که نیازهای یک انسان موحد و یک انسان مادی متفاوت است و نظریه‌پردازی برای این دو نوع انسان مختلف می‌شود. نیازهای انسانی که ماده‌گراست با انسانی که خداگراست متفاوت است. نظریه مازلو که فرض بر مادی‌بودن انسان دارد، مسلماً با نظریه‌ای که انسان را الهی می‌داند فرق می‌کند. از این‌رو، اگر بخواهیم در موضوع‌شناسی اسلامی و یا حتی موضوع‌شناسی بومی تحقیق کنیم، به‌کارگیری این نظریه موجه نمی‌نماید. اما این امر، زمانی تحقق می‌یابد که کسانی امثال داور محترم دوم مقاله، که آگاه به این تفاوت‌اند، بحث پیرامون نیاز انسان از دیدگاه موضوع‌شناسی اسلامی و یا حداقل، بومی را در جامعه علمی کشورمان به‌گونه‌ای طرح نمایند که آن نظریه به یکی از معروفات رشته تبدیل شود. در آن صورت است که نویسندگان حاضر، که می‌خواهند روی موضوع دیگری، نگرش نسبت به ازدواج موقت، کار کنند و می‌خواهند از محصولات فکری موجود در مورد «نیاز» استفاده نمایند، بتوانند از کار پرورده دیگری غیر از مازلو استفاده کنند.

تحقیقات حلقه‌های به‌هم پیوسته‌اند. نمی‌توان همه مفروضات نظری را در یک تحقیق به انجام رساند. در این تحقیق، نویسندگان بر آن‌اند تا یکی از معروف‌های الهی، صیغه، که متأسفانه در جامعه ما به منکر تبدیل شده است را بر اساس منطق موجود اندیشمندان علوم اجتماعی روز، به‌عنوان یک معروف معرفی کنند. امید است به همت و درایت داور محترم دوم، روزی بیاید که ما هم بتوانیم در فضای منطق علوم انسانی اسلامی تنفس کنیم و مقالات و تحقیق‌های خود را با پیش‌فرض‌های فلسفی، روش‌شناختی، و نظری اسلامی به رشته تحریر درآوریم. سواى عدم امکان تغییر چهارچوب مقاله از یک تحقیق سکولار به یک مقاله اسلامی، تا جایی که مقدور بود، نظر داور محترم دوم در مقاله اعمال شد.

هیئت تحریریه مجله، توضیح نویسنده را کافی تشخیص داد، اما بنا شد که سیر بحث در پی نوشت مقاله بیاید. نویسنده اول مقالات متعددی در زمینه علم بومی و اسلامی دارند و ذکر این نکات برای بسط بیشتر موضوع و دعوت از داور و نویسنده محترم و سایر محققان این عرصه برای نگارش مقاله در این زمینه و نیز ادامه‌دادن این بحث است (سردبیر).

منابع

قرآن کریم.

- ابن خلدون، عبدالرحمان بن محمد (۱۳۶۲). *مقدمه*، ترجمه محمد پروین گنابادی، ج ۲، تهران: علمی و فرهنگی.
- احمدی، حبیب و جهانگیر جهانگیری (۱۳۷۶). «تأثیر عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر نگرش جوانان و والدین نسبت به ازدواج موقت در شهر شیراز»، گزارش تحقیق، دانشگاه شیراز.
- اقتداری، علی محمد (۱۳۷۵). *سازمان مدیریت، سیستم و رفتار*، تهران: مولی.
- الوانی، مهدی (۱۳۷۴). *مدیریت عمومی*، تهران: نشر نی.
- امامی، حسن (۱۳۷۳). *حقوق مدنی*، تهران: اسلامی.
- باقری قهوه‌چی، رباب (۱۳۸۵). «بررسی ازدواج موقت و آثار اجتماعی آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده فقه و حقوق اسلامی دانشگاه آزاد تهران مرکز.
- بزرگیان، مهناز (۱۳۸۴). «بررسی جامعه‌شناختی ساختار حقوقی ازدواج موقت در ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم اجتماعی.
- تبریزی، جواد (۱۳۷۸). *استثنائات*، قم: سرور.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۶). *دوره متوسط حقوق مدنی: حقوق خانواده*، تهران: کتاب‌خانه گنج دانش.
- خسروی، زهره (۱۳۸۰). «بررسی آسیب‌های روانی - اجتماعی زنان سرپرست خانوار»، *فصل‌نامه علوم انسانی* دانشگاه الزهراء (س)، ش ۳۹.
- آیت‌الله خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۰). *تحریرالوسیله*، قم: دارالعلم.
- دانیو، آندره (۱۳۸۳). *جامعه‌شناسی روابط جنسی*، ترجمه حسن پویان، تهران: توس.
- رافعی، طلعت (۱۳۸۲). *تحلیلی بر روان‌شناسی زن در ازدواج موقت*، تهران: دانژه.
- رضائیان، علی (۱۳۷۰). *اصول مدیریت*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- روش بلاو، آن ماری (۱۳۷۰). *روان‌شناسی اجتماعی، مقدمه‌ای بر نظریه و آئین‌ها*، ترجمه محمد دادگران، تهران: مروارید.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۵). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده*، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۵). «ازدواج موقت در کتاب و سنت»، *مجله فقه اهل بیت*، س ۱۲، ش ۴۸.
- شرقی شهری، مجید (۱۳۸۴). *تأثیر ازدواج موقت در کاهش جرائم جنسی*، مشهد: خیزران.
- شهید ثانی (۱۳۸۰). *شرح اللمعه*، ترجمه علی شیروانی، قم: دارالعلم اسلامی.
- شهید ثانی (۱۳۸۴). *شرح اللمعه*، ترجمه علی شیروانی، ج ۹، قم: دارالعلم اسلامی.
- صفایی، حسن و اسدالله امامی (۱۳۸۲). *حقوق خانواده، نکاح و انحلال آن*، تهران: امیری.
- علامه امینی (بی تا). *الغدیر*، بیروت: دارالکتب العربی.
- غضنفریان، صادق (۱۳۸۴). «شرایط و موانع نکاح موقت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

۶۶ بررسی نگرش زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته ...

- فضل الله، سیدمحمدحسین (۱۳۸۳). *دنیای زن*، تهران: دفتر پژوهش و نشر مهدوی.
- فلاح‌زاده، فریبا (۱۳۷۷). «بررسی نکاح موقت در فقه امامیه و تطبیق با دیگر مذاهب»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم.
- قائمی، علی (۱۳۶۴). *تشکیل خانواده در اسلام*، تهران: امیری.
- کریمی، یوسف (۱۳۷۵). *روانشناسی اجتماعی، نظریه‌ها، مفاهیم و کاربردها*، تهران: ارسباران.
- گداعلی، لیلا (۱۳۸۲). «ازدواج موقت و آثار اجتماعی آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده فقه و مبانی حقوق.
- گنجی، حسن (۱۳۸۴). *روابط زوجین در ازدواج موقت*، تهران: پیام عدالت.
- مبارک، سهیلا (۱۳۸۲). «بررسی علل آسیب‌شناسی اجتماعی خانواده‌های تک‌سرپرست در بین خانواده‌های وزارت جهاد کشاورزی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی.
- محمدی، زهرا (۱۳۸۵). *زنان سرپرست خانوار*، تهران: روابط عمومی شورای فرهنگی و اجتماعی زنان.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). *نظام حقوق زن در اسلام*، تهران: صدرا.
- فرهنگ فارسی (۱۳۷۱). به کوشش محمد معین، ج ۱، تهران: امیرکبیر.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۵۴). *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۰). *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامی.
- منصور، جهانگیر (۱۳۸۴). *حقوق مربوط به خانواده*، تهران: دوران.
- موسوی خویی، سیدحجت (۱۳۸۶). *احکام ازدواج دائم و موقت، بر اساس فتاوی‌های حضرات آیات عظام امام‌خمینی، قم: طوبای محبت.*
- مهدوی، محمدصادق (۱۳۷۷). *بررسی تطبیقی تغییرات ازدواج*، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.